ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ NIAL FENNELLY της 6ης Φεβρουαρίου 1997 *

1. Έχουν οι υπήκοοι τρίτων κρατών, σύζυγοι κοινοτικών εργαζομένων, οι οποίοι δεν έκαναν χρήση των παρεχόμενων από τη Συνθήκη ΕΚ δικαιωμάτων για ελεύθερη κυκλοφορία, τα ίδια δικαιώματα με τους συζύγους κοινοτικών εργαζομένων που έχουν κάνει χρήση των δικαιωμάτων αυτών; Εξακολουθεί να ισχύει η νομολογία του Δικαστηρίου περί αντίστροφης διάκρισης «σε μια Κοινότητα που εξελίσσεται σε Ευρωπαϊκή Ένωση;» Αυτά είναι στην ουσία τα ζητήματα που ανακύπτουν από τις αιτήσεις προς έκδοση προδικαστικής αποφάσεως που υπέβαλε το Land Nordrhein-Westfalen (γερμανικό εργατικό δικαστήριο) στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ δύο λεκτόρων ξένων γλωσσών και του εργοδότη τους.

I — Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία

2. Η Uecker είναι Νορβηγίδα υπήκοος η οποία εργάζεται από το 1974, με διάφορες ιδιότητες, ως καθηγήτρια νορβηγικής γλώσσας, κατά κύριο λόγο στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Ο σύζυγός της είναι Γερμανός υπήκοος. Στη διάταξη του αιτούντος δικαστηρίου δεν υπάρχει κανένα στοιχείο από το οποίο να προκύπτει ότι εργάστηκε εκτός του εν λόγω κράτους μέλους κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1990 η Uecker υπέγραψε σύμβαση εργασίας με το Land Nordrhein-Westfalen (ομόσπονδο κράτος της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας) για να εργασθεί ως λέκτορας ξένων γλωσσών στο τμήμα σκανδιναβικών γλωσσών του Πανεπιστημίου του Münster. Για διάφορους λόγους, που εκτίθενται στο άρθρο 4 της εν λόγω συμβάσεως, η σύμβαση αυτή είχε ως χρονικό όριο διαρκείας την 30ή Σεπτεμβρίου 1994. Επικαλούμενη την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Spotti [1] και το άρθρο 28 της Συμφωνίας της 2ας Μαΐου 1992 σχετικά με τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (στο εξής: συμφωνία ΕΟΧ) [2], η Uecker προσέβαλε με επιτυχία τον χρονικό περιορισμό της συμβάσεως εργασίας της προσφεύγοντας ενώπιον του τοπικού εργατικού δικαστηρίου, το οποίο στήριξε την απόφασή του, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 11 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (στο εξής: κανονισμός 1612/68 ή κανονισμός) [3]. Το Land Nordrhein-Westfalen άσκησε έφεση.

3. Με διάταξη της 26ης Ιανουαρίου 1996 το Landesarbeitsgericht Hamm υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα ερωτήματα:

«1) Μπορεί να επικαλεστεί το δικαίωμα που παρέχει το άρθρο 11 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68, της 15ης Οκτω-

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

1 — Απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 1993, C-272/92 (Συλλογή 1993, σ. I-5185).

2 — ΕΕ 1994, L 1, σ. 1.

3 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33.

βρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας, και ο μη έχων την ιθαγένεια κράτους μέλους σύζυγος υπηκόου του κράτους μέλους στο οποίο κατοικούν και οι δύο σύζυγοι και στο οποίο ο υπήκοος αυτός ασκεί επαγγελματική δραστηριότητα;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Εμπεριέχει το δικαίωμα του μη έχοντος την ιθαγένεια κράτους μέλους συζύγου να ασκεί στο σύνολο της επικρατείας του οικείου κράτους μέλους "οποιαδήποτε μισθωτή δραστηριότητα" και το δικαίωμά του να τυγχάνει από τον εργοδότη του στο οικείο κράτος μέλος, όσον αφορά τους όρους απασχολήσεως και εργασίας και, ιδίως, τις προϋποθέσεις ισχύος του περιορισμού της διάρκειας της σχέσεως εργασίας, της ίδιας μεταχειρίσεως την οποία ο εργοδότης αυτός θα όφειλε να επιφυλάξει στον σύζυγο που έχει την ιθαγένεια του κράτους μέλους;

3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο δεύτερο ερώτημα:

Απονέμει το άρθρο 7, παράγραφος 1, του προαναφερθέντος κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68, σε συνδυασμό με το άρθρο 48, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΟΚ, σε έναν εργαζόμενο, υπήκοο του κράτους μέλους στο οποίο εργάζεται, το δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως, το οποίο παρέχεται στους εργαζομένους στο εν λόγω κράτος μέλος οι οποίοι είναι υπήκοοι άλλου κράτους μέλους, οπότε μια διάταξη του εθνικού δικαίου, η οποία, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δεν μπορεί να έχει εφαρμογή στους εν λόγω εργαζομένους, δεν μπορεί να έχει εφαρμογή ούτε στους υπηκόους του οικείου κράτους μέλους και στους συζύγους τους, οι οποίοι δεν έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους;»

4. Η Jacquet είναι Ρωσίδα υπήκοος, η οποία διδάσκει τη ρωσική γλώσσα, υπό διάφορες ιδιότητες, από το 1988 στο Πανεπιστήμιο του Bochum. Ο σύζυγός της είναι Γερμανός υπήκοος, ο οποίος, όπως προκύπτει από την ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου δικογραφία, δεν εργάστηκε εκτός της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα. Στις 14 Μαρτίου 1994 η Jacquet υπέγραψε σύμβαση εργασίας με το Land Nordrhein-Westfalen για να εργασθεί ως λέκτορας ρωσικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο του Bochum. Κατά το άρθρο 1 της εν λόγω συμβάσεως, η διάρκειά της περιοριζόταν ως τις 30 Σεπτεμβρίου 1996 «προκειμένου να διασφαλισθεί η διατήρηση της επαφής με τη ζωντανή γλώσσα στη χώρα καταγωγής». Επικαλούμενη, μεταξύ άλλων, το άρθρο 11 του κανονισμού 1612/68 και το άρθρο 7 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1251/70 της Επιτροπής, της 29ης Ιουνίου 1970, περί του δικαιώματος των εργαζομένων να παραμένουν στην επικράτεια κράτους μέλους μετά την άσκηση σ' αυτό ορισμένης εργασίας [4], η Jacquet προσέβαλε, χωρίς επιτυχία, ενώπιον των δικαστηρίων τον χρονικό περιορισμό της συμβάσεως εργασίας της. Στη συνέχεια άσκησε έφεση.

4 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 64.

5. Με διάταξη της 1ης Μαρτίου 1996 το Landesarbeitsgericht Hamm υπέβαλε στο Δικαστήριο τρία ερωτήματα, ταυτόσημα προς τα υποβληθέντα στο πλαίσιο της υποθέσεως Uecker.

6. Γραπτές παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου κατέθεσαν η Uecker στην υπόθεση C-64/96, η Jacquet στην υπόθεση C-65/96, καθώς και η Γαλλική Δημοκρατία, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και η Επιτροπή και στις δύο υποθέσεις.

II — Οι κοινοτικές νομοθετικές διατάξεις

7. Η πέμπτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού 1612/68 υπογραμμίζει, μεταξύ άλλων, ότι πρέπει «να καταργηθούν τα εμπόδια στην κινητικότητα των εργαζομένων, ιδίως όσον αφορά το δικαίωμα του εργαζομένου να συνοδεύεται από την οικογένειά του και τις προϋποθέσεις ενσωματώσεως της οικογενείας αυτής στη χώρα υποδοχής».

8. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, ορίζει:

«Ο εργαζόμενος υπήκοος ενός κράτους μέλους δεν δύναται στην επικράτεια των άλλων κρατών μελών, να έχει, λόγω της ιθαγενείας του, διαφορετική μεταχείριση από τους ημεδαπούς εργαζομένους, ως προς τους όρους απασχολήσεως και εργασίας, ιδίως όσον αφορά την αμοιβή, την απόλυση, την επαγγελματική επανένταξη ή την επαναπασχόληση αν έχει καταστεί άνεργος.»

9. Το άρθρο 10, παράγραφος 1, ορίζει:

«Ανεξαρτήτως της ιθαγενείας των, έχουν δικαίωμα εγκαταστάσεως μετά του εργαζομένου υπηκόου ενός κράτους μέλους που απασχολείται στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους τα εξής πρόσωπα:

α) έκαστος των συζύγων και οι κατιόντες τους οι οποίοι έχουν ηλικία κάτω των 21 ετών ή συντηρούνται απ' αυτόν

β) οι ανιόντες του εργαζομένου αυτού και του συζύγου του, τους οποίους αυτός συντηρεί.»

10. Το άρθρο 11 ορίζει:

«Ο σύζυγος και τα τέκνα, τα οποία είναι κάτω των 21 ετών ή αυτά που συντηρεί υπήκοος κράτους μέλους που ασκεί στην επικράτεια ενός κράτους μέλους μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα, έχουν το

δικαίωμα να αναλαμβάνουν οποιαδήποτε μισθωτή δραστηριότητα στο σύνολο της επικράτειας του κράτους αυτού, ακόμη και αν δεν έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους.»

III — Ανάλυση

11. Είναι σαφές ότι, εκ πρώτης όψεως, το αγγλικό κείμενο του άρθρου 11 του κανονισμού 1612/68 δεν καλύπτει την κατάσταση της Uecker ή της Jacquet (στο εξής: εργαζόμενες), καθόσον η ως άνω διάταξη αναφέρει ρητά μόνο τους συζύγους (και τα συντηρούμενα τέκνα τους) «national of a member state (...) pursuing an activity as an employed or self-employed person *in the territory of another member state*» (υπηκόου κράτους μέλους που ασκεί *στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους* μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα, η υπογράμμιση δική μου), ενώ προκύπτει ότι κανένας από τους συζύγους των εργαζομένων δεν εργάστηκε εκτός Γερμανίας. Ωστόσο, η λέξη «another» δεν περιλαμβάνεται στο γερμανικό κείμενο της διατάξεως στην οποία βασίστηκε το εθνικό δικαστήριο. Στο κείμενο αυτό, το υπογραμμισθέν χωρίο αναφέρει μόνο την «επικράτεια ενός κράτους μέλους» («im Hoheitsgebiet eines Mitgliedstaates»). Το γερμανικό κείμενο αντιστοιχεί επ' αυτού προς το ολλανδικό («op het grondgebied van een Lid-Staat»), το γαλλικό («sur le territoire d'un État membre»), το ιταλικό («sul territorio di uno Stato membro»), το ελληνικό («στην επικράτεια ενός κράτους μέλους») και το πορτογαλικό («no território de um Estado-membro»), ενώ το αγγλικό κείμενο αντιστοιχεί προς το δανικό («på en anden medlemsstaats område»), το ισπανικό («en el territorio de otro Estado miembro»), το σουηδικό («en annan medlemsstats territorium») και το φινλανδικό («toisen jäsenvaltion alueella»).

12. Το ζήτημα της ερμηνείας της διατάξεως αυτής δεν μπορεί να επιλυθεί με βάση μόνο το γράμμα της, όπως δε έκρινε λίαν προσφάτως το Δικαστήριο με την απόφαση Merck και Beecham, όπου αντιμετώπισε μια τέτοια ασυμφωνία των γλωσσικών αποδόσεων, πρέπει να ληφθεί υπόψη «η εν γένει οικονομία και ο σκοπός της ρυθμίσεως της οποίας μέρος αποτελούν οι επίμαχες διατάξεις» [5]. Αν και μπορεί να εκπλήσσει το γεγονός ότι το ζήτημα της ασυμφωνίας μεταξύ των γλωσσικών αποδόσεων αυτής της σημαντικής διατάξεως δεν τέθηκε ρητά ενώπιον του Δικαστηρίου κατά τα τελευταία 23 έτη, η επίλυση του ζητήματος δεν είναι ιδιαίτερα δυσχερής.

13. Ο τίτλος III («Οικογένειες των εργαζομένων») του πρώτου μέρους («Απασχόληση και Οικογένειες εργαζομένων») του κανονισμού περιλαμβάνει τρία άρθρα. Το άρθρο 10, το οποίο προβλέπει δικαίωμα παραμονής για τα μέλη της οικογενείας του κοινοτικού εργαζομένου «που απασχολείται στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους», περιλαμβανομένων των μελών της οικογενείας με ιθαγένεια τρίτης χώρας, δεν φαίνεται να παρουσιάζει την ίδια γλωσσική ασυμφωνία όπως το άρθρο 11. Το ίδιο ισχύει για το άρθρο 12, το οποίο επίσης προβλέπει την απασχόληση, στο παρόν ή το παρελθόν, στο έδαφος άλλου κράτους μέλους ως προϋπόθεση για την παροχή δικαιωμάτων στα τέκνα των κοινοτικών εργαζομένων. Ναι μεν το άρθρο 11 παρέχει δικαίωμα προσβάσεως σε εργασία στα μέλη της οικογενείας του εργαζομένου που ασκεί είτε μισθωτή είτε μη μισθωτή δραστηριότητα, ωστόσο σε κάθε περίπτωση προβλέπεται η ουσιαστική προϋπόθεση ότι ο κοινοτικός υπήκοος πρέπει να εργάζεται ή να έχει εργασθεί σε άλλο κράτος μέλος πέρα από το κράτος του οποίου έχει την ιθαγένεια.

5 — Απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 1996, C-267/95 et C-268/95 (Συλλογή 1996, σ. I-6285, σκέψεις 21 et 22).

14. Το ότι το άρθρο 11 πρέπει να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με τις άλλες διατάξεις του τίτλου III του πρώτου μέρους του κανονισμού [6] επιβεβαιώνεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου, ιδίως από την απόφαση Diatta [7]. Όπως έγινε δεκτό στις σκέψεις 15 και 21 της αποφάσεως αυτής, όσον αφορά το περιεχόμενο και τους σκοπούς του κανονισμού:

«Ο κανονισμός αυτός εντάσσεται στο πλαίσιο των διαφόρων ρυθμίσεων που αποσκοπούν να διευκολύνουν την πραγμάτωση των στόχων του άρθρου 48 της Συνθήκης και σκοπός του είναι να παράσχει, μεταξύ άλλων, στους εργαζομένους τη δυνατότητα να μετακινούνται ελεύθερα στο έδαφος των άλλων κρατών μελών και να κατοικούν εκεί προκειμένου να εργασθούν.

(...)

Ως προς το άρθρο 11 του κανονισμού 1612/68, από το ίδιο το γράμμα του προκύπτει ότι δεν παρέχει στα μέλη της οικογένειας του διακινούμενου εργαζομένου αυτοτελές δικαίωμα διαμονής, αλλά απλώς δικαίωμα ασκήσεως οποιασδήποτε εξαρτημένης εργασίας στο σύνολο του εδάφους του εν λόγω κράτους μέλους. Επομένως, το άρθρο 11 του εν λόγω κανονισμού δεν μπορεί να αποτελέσει νόμιμο έρεισμα δικαιώματος διαμονής ανεξάρτητου από τις προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 10.»

15. Κατά τη γνώμη μου, από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η παροχή στον μη κοινοτικό σύζυγο κοινοτικού εργαζομένου του δικαιώματος προσβάσεως σε εργασία στο κράτος μέλος του οποίου έχει την υπηκοότητα ο εργαζόμενος, σε περιστάσεις όπως αυτές των υπό κρίση υποθέσεων, δεν θα προωθούσε τους σκοπούς ούτε του κανονισμού 1612/68 ούτε του άρθρου 48 της Συνθήκης, για την εκτέλεση του οποίου εκδόθηκε ο εν λόγω κανονισμός. Επίσης, όπως ορίζεται στην πέμπτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού, τούτο δεν θα εξάλειφε «τα εμπόδια στην κινητικότητα των εργαζομένων». Το γεγονός ότι ο/η σύζυγος του εργαζομένου δεν έχει ένα τέτοιο δικαίωμα προσβάσεως σε εργασία δεν έχει καμία επίπτωση στην κατάσταση του εργαζομένου ο οποίος δεν ασκεί το δικαίωμά του για ελεύθερη κυκλοφορία.

16. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου «οι σχετικές με τον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων διατάξεις της Συνθήκης δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε καθαρά εσωτερικές καταστάσεις ενός κράτους μέλους, δηλαδή ελλείψει κάποιου στοιχείου που να τις συνδέει με μια οποιαδήποτε από τις καταστάσεις τις οποίες ρυθμίζει το κοινοτικό δίκαιο» [8]. Το ίδιο ισχύει για τον κανονισμό 1612/68: στην υπόθεση Morson και Jhanjan, το Δικαστήριο έκρινε ειδικότερα ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει στα κράτη μέλη να αρνούνται να επιτρέψουν στους έχοντες υπηκοότητα τρίτων κρατών συγγενείς του εργαζομένου, οι οποίοι διαφορετικά θα μπορούσαν να επωφελούνται από τις διατάξεις του άρθρου 10 του κανονισμού, να εισέρχονται ή να κατοικούν στο έδαφός τους όταν ο εργαζόμενος ουδέποτε άσκησε το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας στο εσωτερικό της Κοινότητας [9].

6 — Τούτο δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι το πεδίο εφαρμογής ratione personae των διατάξεων αυτών είναι κατ' ανάγκη το ίδιο για την ίδια κατηγορία μελών της οικογενείας των εργαζομένων (απόφαση της 4ης Μαΐου 1995, C-7/94, Gaal, Συλλογή 1995, σ. I-1031).

7 — Απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1985, 267/83 (Συλλογή 1985, σ. 567).

8 — Απόφαση της 28ης Μαρτίου 1979, 175/78, Saunders (Συλλογή τόμος 1979/1, σ. 637, σκέψη 11)· βλ. επίσης τις αποφάσεις της 28ης Ιανουαρίου 1992, C-332/90, Steen (Συλλογή 1992, σ. I-341, σκέψη 9), της 22ας Σεπτεμβρίου 1992, C-153/91, Petit (Συλλογή 1992, σ. I-4973), της 16ης Δεκεμβρίου 1992, C-206/91, Koua Poirrez (Συλλογή 1992, σ. I-6685, σκέψη 10), και της 16ης Ιανουαρίου 1997, C-134/95, USSL 47 di Biella (Συλλογή 1997, σ. 195, σκέψη 19).

9 — Απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 1982, 35/82 και 36/82 (Συλλογή 1982, σ. 3723, σκέψη 18)· βλ. επίσης την απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1987, 147/87 Zaoui (Συλλογή 1987, σ. 5511, σκέψη 15).

17. Η ερμηνεία του άρθρου 11 την οποία πρότεινα είναι σαφώς αυτή την οποία δέχθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση Gaal [10]. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε ότι οι δυνάμενοι να επωφεληθούν από το άρθρο 10, παράγραφος 1, είναι «ο σύζυγος και οι κατιόντες που είναι κάτω των 21 ετών ή συντηρούνται από εργαζόμενο υπήκοο κράτους μέλους που απασχολείται στην επικράτεια *άλλου* κράτους μέλους» (η υπογράμμιση δική μου). Το Δικαστήριο δέχθηκε στη συνέχεια ότι «Δυνάμει του άρθρου 11 του κανονισμού, τα ίδια πρόσωπα έχουν το δικαίωμα να αναλαμβάνουν οποιαδήποτε μισθωτή δραστηριότητα στο σύνολο της επικράτειας αυτού του άλλου κράτους» [11].

18. Πιστεύω επίσης ότι η προτεινόμενη από το αιτούν δικαστήριο ερμηνεία θα καθιστούσε άνευ νοήματος την έκφραση «στην επικράτεια ενός κράτους μέλους» που περιλαμβάνεται στις τέσσερις αρχικές γλωσσικές αποδόσεις της διατάξεως αυτής. Το άρθρο 48, παράγραφος 1, της Συνθήκης αποσκοπεί στη διασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων «εντός της Κοινότητος». Είναι σαφές ότι το άρθρο 11 του κανονισμού, όπως είναι διατυπωμένο, δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την παροχή δικαιωμάτων εντός μη κοινοτικής χώρας στον σύζυγο κοινοτικού εργαζομένου ο οποίος εργάζεται σε αυτήν την τρίτη χώρα. Υπό τις συνθήκες αυτές, η προϋπόθεση να εργάζεται στο έδαφος της Κοινότητας ο υπήκοος κράτους μέλους, που αντιστοιχεί στην ερμηνεία του άρθρου 11 την οποία προτείνουν οι εργαζόμενες, θα ήταν περιττή.

19. Το να επιχειρείται πάση θυσία να εξηγηθεί γιατί η λέξη «άλλο» δεν χρησιμοποιείται στο άρθρο 11 για να προσδιορίσει το κράτος μέλος εργασίας του κοινοτικού εργαζομένου αποτελεί ενέργεια συνδεόμενη περισσότερο με τη νομική αρχαιολογία παρά με την ερμηνεία των νομοθετικών διατάξεων [12]. Ωστόσο, πιστεύω ότι είναι σημαντικό ότι ο κανονισμός 1612/68, όπως ορίζει η δεύτερη αιτιολογική σκέψη του, εκδόθηκε για να «ολοκληρωθούν τα μέτρα που έχουν θεσπισθεί διαδοχικώς στο πλαίσιο του κανονισμού 15 περί των πρώτων μέτρων για την πραγματοποίηση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας και του κανονισμού 38/64/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 25ης Μαρτίου 1964, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας». Οι αντίστοιχες διατάξεις των προγενέστερων νομοθετικών πράξεων, το άρθρο 12 του κανονισμού 15 του 1961 [13] και το άρθρο 18 του κανονισμού 38/64 [14] όριζαν και οι δύο ρητώς ότι το δικαίωμα του συζύγου και των συντηρούμενων τέκνων για πρόσβαση σε εργασία εξηρτάτο από την προϋπόθεση ότι ο εργαζόμενος ασκεί προσοδοφόρα δραστηριότητα στο έδαφος *άλλου* κράτους μέλους.

20. Και στις δύο διατάξεις του αιτούντος δικαστηρίου περί υποβολής προδικαστικού ερωτήματος τονίζεται ότι το δικαστήριο αυτό «δεν συμφωνεί με την άποψη ότι οι έννομες σχέσεις του κράτους μέλους προς τους υπηκόους του είναι άνευ σημασίας για το κοινοτικό δίκαιο» και, ειδικότερα, ότι ο υπήκοος κράτους μέλους δεν μπορεί να επικαλεστεί το κοινοτικό δίκαιο κατά του κράτους του οποίου έχει την ιθαγένεια.

10 — Απόφαση της 4ης Μαΐου 1995, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 17.

11 — Τούτο είναι ακόμη σαφέστερο σε ορισμένες άλλες γλωσσικές αποδόσεις της αποφάσεως· για παράδειγμα, το γαλλικό κείμενό της αναφέρει τη φράση «l'ensemble du territoire de cet *autre* État» (η υπογράμμιση δική μου).

12 — Περιέργως, η λέξη «άλλου» υπήρχε στο άρθρο 11 της πρότάσεως της Επιτροπής (JO 1967, 145, σ. 11), ενώ ούτε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ούτε η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή πρότεινε την απάλειψή της (αντίστοιχα, JO 1967 268, σ. 11, και JO 1967 298, σ. 17).

13 — Κανονισμός του Συμβουλίου της 16ης Αυγούστου 1961 (JO 1961, 57, σ. 1073).

14 — JO 1964, 62, σ. 965.

Καταρχάς, σε πραγματικές καταστάσεις που διέπονται από το κοινοτικό δίκαιο, ο κοινοτικός υπήκοος μπορεί να επικαλείται δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο αυτό ακόμη και κατά του κράτους μέλους του οποίου έχει την ιθαγένεια. Όπως δέχθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση Knoors, «η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, η ελευθερία εγκαταστάσεως και η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών (...), [που είναι] θεμελιώδεις στο σύστημα της Κοινότητας, δεν θα είχαν πλήρως πραγματοποιηθεί αν τα κράτη μέλη μπορούσαν να αρνηθούν να υπαγάγουν στις ευνοϊκές διατάξεις του κοινοτικού δικαίου εκείνους από τους υπηκόους τους που έκαναν χρήση των ευκολιών που υπάρχουν στο θέμα της [ελεύθερης] κυκλοφορίας» [15]. Ο γενικός κανόνας διατυπώθηκε σχετικά με την απόφαση Scholz: «κάθε κοινοτικός υπήκοος, ανεξαρτήτως του τόπου κατοικίας του και της ιθαγένειάς του, ο οποίος έκανε χρήση του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και ο οποίος άσκησε επαγγελματική δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής» του κανονισμού 1612/68 και του άρθρου 48 της Συνθήκης [16]. Κατόπιν, είναι σαφές από τη νομολογία του Δικαστηρίου που προαναφέρθηκε, ιδίως από την απόφαση Diatta, ότι τα δικαιώματα που απορρέουν από το άρθρο 11 του κανονισμού είναι παρεπόμενα δικαιώματα και ότι ο υπήκοος τρίτης χώρας σύζυγος μπορεί να απολαύει των δικαιωμάτων αυτών εφόσον ο/η σύζυγός του βρίσκεται σε κατάσταση διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο.

21. Ενόψει των ανωτέρω πιστεύω ότι το άρθρο 11 του κανονισμού 1612/68 έχει την έννοια ότι, όταν ο σύζυγος κοινοτικού εργαζομένου είναι υπήκοος τρίτης χώρας, αυτός μπορεί να επικαλείται τα δικαιώματα που παρέχονται από την ως άνω διάταξη μόνον όταν ο κοινοτικός εργαζόμενος ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα στο έδαφος άλλου κράτους μέλους εκτός αυτού του οποίου την υπηκοότητα έχει ο εργαζόμενος.

22. Αν το Δικαστήριο ακολουθήσει την πρότασή μου και δώσει αρνητική απάντηση στο πρώτο ερώτημα, τότε, όπως αναφέρεται στη διάταξη του αιτούντος δικαστηρίου, δεν θα χρειαστεί να δοθεί απάντηση στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα. Εντούτοις, εξηγώντας τη συλλογιστική που οδήγησε στο τρίτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο θέτει ένα ζήτημα γενικότερης σημασίας, το οποίο, αν η άποψη του εν λόγω δικαστηρίου γίνει δεκτή, θα μπορούσε να επηρεάσει την απάντηση του Δικαστηρίου στο πρώτο ερώτημα και το οποίο, κατά συνέπεια, προτείνω να εξετασθεί συνοπτικά.

23. Το ζήτημα περιγράφεται με ταυτόσημη φρασεολογία και στις δύο διατάξεις του αιτούντος δικαστηρίου:

«(...) τίθεται το ερώτημα αν εξακολουθεί να συμβιβάζεται προς τις θεμελιώδεις αρχές μιας Κοινότητας που εξελίσσεται σε Ευρωπαϊκή Ένωση το γεγονός ότι ένα κράτος μέλος διατηρεί τη δυνατότητα να εφαρμόζει έναντι των ίδιων του των υπηκόων και των συζύγων τους που έχουν την ιθαγένεια τρίτων χωρών μια διάταξη της νομοθεσίας του η οποία έχει κριθεί από το Δικαστήριο ασυμβίβαστη προς το κοινοτικό δίκαιο, επειδή αντιβαίνει προς το άρθρο 48, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΟΚ.»

15 — Απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1979, 115/78 (Συλλογή τόμος 1979/1, σ. 169, σκέψεις 19 και 20).

16 — Απόφαση της 23ης Φεβρουαρίου 1994, C-419/92 (Συλλογή 1994, σ. I-505, σκέψη 9).

Συναφώς, το εθνικό δικαστήριο αναφέρθηκε προηγουμένως στην απόφαση Spotti [17], με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι η εφαρμογή του άρθρου 57b, παράγραφος 3, του γερμανικού Hochschulrahmengesetz (νόμου-πλαισίου περί των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων) επί συμβάσεως μεταξύ του Freistaat Bayern (ομόσπονδου κράτους της Βαυαρίας) και ενός λέκτορα ξένων γλωσσών ιταλικής ιθαγενείας είναι ασυμβίβαστη προς το άρθρο 48, παράγραφος 2, της Συνθήκης. Ο χρονικός περιορισμός της ισχύος των επίμαχων στις παρούσες υποθέσεις συμβάσεων βασίστηκε επίσης στο άρθρο 57b, παράγραφος 3, του Hochschulrahmengesetz.

24. Το ζήτημα που θέτει το αιτούν δικαστήριο αφορά ουσιαστικά τη σχέση μεταξύ της Συνθήκης και των διατάξεων εθνικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν προς αυτήν κατόπιν της θέσεως σε ισχύ της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ενόψει της απαντήσεως που πρότεινα να δοθεί στο πρώτο ερώτημα, οι εργαζόμενες των υπό κρίση υποθέσεων θα μπορούσαν να επικαλεστούν την απόφαση Spotti για να προσβάλουν τον χρονικό περιορισμό της ισχύος των συμβάσεών τους μόνον αν η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση επέφερε κάποια αλλαγή στη σχέση αυτή. Όποια και αν είναι η σημασία της ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, βάσει του άρθρου Α της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ως προς την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, είναι σαφές ότι αυτή δεν τροποποίησε, υπό οποιαδήποτε άποψη θα μπορούσε να ενδιαφέρει τις παρούσες υποθέσεις, ούτε τη σχέση αυτή ούτε το περιεχόμενο των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων.

25. Η σχέση μεταξύ απευθείας εφαρμοστέων κοινοτικών διατάξεων και εθνικών διατάξεων επί του ιδίου ζητήματος μπορεί να διαγνωσθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου, ιδίως δε από τις αποφάσεις Costa [18], Simmenthal [19] και Factortame I [20]. Με την απόφαση Simmenthal το Δικαστήριο δέχθηκε ότι, δυνάμει της αρχής αυτής, οι κοινοτικές διατάξεις «όχι μόνο καθιστούν, με μόνη τη θέση τους σε ισχύ, αυτοδικαίως ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της υφιστάμενης εθνικής νομοθεσίας, αλλά και — δεδομένου ότι οι διατάξεις (...) αυτές αποτελούν αναπόσπαστο και υπερέχον μέρος της έννομης τάξης που ισχύει στο έδαφος καθενός από τα κράτη μέλη — κωλύουν την έγκυρη έκδοση νέων εθνικών νομοθετικών πράξεων, κατά το μέτρο που οι πράξεις αυτές δεν συμβιβάζονται με τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου» [21]. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχουν στοιχεία στη Συνθήκη που να εμποδίζουν τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν σε κατάσταση η οποία είναι καθαρά εσωτερική και, επομένως, εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου εθνική διάταξη η εφαρμογή της οποίας σε κατάσταση διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο θα εθεωρείτο ως ασυμβίβαστη προς τη Συνθήκη. Κατά τη γνώμη μου, τόσο η γενική οικονομία της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και το γράμμα του άρθρου Μ, που ορίζει ότι «καμία διάταξη της παρούσας Συνθήκης δεν θίγει τις Συνθήκες για την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», εξαιρέσει των διατάξεων που τροποποιούν ειδικά τις Συνθήκες αυτές, συνηγορούν κατά της απόψεως ότι η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση μετέβαλε, όπως θεωρεί το αιτούν δικαστήριο, τη σχέση μεταξύ κοινοτικού και εθνικού δικαίου.

26. Τόσο η Γαλλία όσο και η Γερμανία αφιέρωσαν σημαντικό μέρος των παρατη-

17 — Απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 1993, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 1.

18 — Απόφαση της 15ης Ιουλίου 1964, 6/64 (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 1191).

19 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239).

20 — Απόφαση της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89 (Συλλογή 1990, σ. I-2433).

21 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 19, σκέψη 17.

ρήσεών τους στην εξέταση της δυνατότητας εφαρμογής της συμφωνίας ΕΟΧ στην περίπτωση της Uecker, καθόσον αυτή είναι Νορβηγίδα υπήκοος και μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να προβάλλει δικαιώματα στηριζόμενα στο άρθρο 28 της ως άνω Συμφωνίας. Εντούτοις, το εθνικό δικαστήριο, αν και προφανώς γνωρίζει αυτή τη νομική δυνατότητα, ηθελημένα απέφυγε να υποβάλει οποιοδήποτε ερώτημα στο Δικαστήριο επ' αυτού, δεχόμενο ρητά ότι η Uecker δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί τη Συμφωνία στη διαφορά της με το Land Nordrhein-Westfalen. Υπό τις περιστάσεις αυτές, πιστεύω ότι το Δικαστήριο δεν έχει αρμοδιότητα στην παρούσα διαδικασία να εξετάσει οποιοδήποτε ζήτημα σχετικά με τη Συμφωνία ΕΟΧ, αν δε το πράξει θα υπεισέλθει σε τομέα αρμοδιότητας που, κατά το άρθρο 177 της Συνθήκης, ανήκει στο εθνικό δικαστήριο [22]. Ασφαλώς, υφίσταται η δυνατότητα του αιτούντος δικαστηρίου, ή οποιουδήποτε άλλου εθνικού δικαστηρίου που θα επιληφθεί της υποθέσεως της Uecker, να υποβάλει ένα τέτοιο ερώτημα στο Δικαστήριο [23].

IV — Πρόταση

27. Ενόψει των ανωτέρω φρονώ ότι δεν πρέπει να δοθεί απάντηση στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα του Landesarbeitsgericht Hamm, σε καθεμία από τις αιτήσεις προς έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, και ότι στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η ακόλουθη απάντηση:

«Το άρθρο 11 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητος, έχει την έννοια ότι, όταν ο σύζυγος κοινοτικού εργαζομένου είναι υπήκοος τρίτης χώρας, αυτός μπορεί να επικαλείται τα δικαιώματα που παρέχονται από την ως άνω διάταξη μόνον όταν ο κοινοτικός εργαζόμενος ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα στο έδαφος άλλου κράτους μέλους εκτός αυτού την ιθαγένεια του οποίου έχει ο εργαζόμενος.»

22 — Απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1988, 247/86, Alsatel (Συλλογή 1988, σ. 5987, σκέψη 8).

23 — Επί της χρονικής εφαρμογής της Συμφωνίας ΕΟΧ, βλ. την απόφαση του Πρωτοδικείου της 26ης Οκτωβρίου 1995, T-185/94, Geotronics κατά Επιτροπής (Συλλογή 1995, σ. II-2795)· η αίτηση αναιρέσεως κατά της αποφάσεως αυτής εκκρεμεί ακόμη (βλ. τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Tesauro της 30ής Ιανουαρίου 1997 στην υπόθεση C-395/95 P, Συλλογή 1997, σ. I-2271).